

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Ганна Мартинова

ІНФІНІТИВ У СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті розглянуто функціонування інфінітива в середньонаддніпрянських говірках, з'ясовано формотворчі афікси та їх поширення в різних зонах цього діалектного континууму.

Ключові слова: дієслово, інфінітив, середньонаддніпрянський діалект, діалектна диференціація, зональність.

В останні десятиліття відчутна активізація досліджень української діалектної мови: з'явилося чимало праць, присвячених системному вивченню фонетики, фонології, лексичного та фразеологічного складу говірок. Меншу увагу приділено аналізу одиниць граматичного рівня, їх ієрархії та функціонуванню в діалектах. З огляду на це докладний опис різних частин мови, а особливо іменника й дієслова, що належать до центру граматичної системи говірок, є актуальним, зокрема й щодо поглиблення виробленої в останні роки методики аналізу діалектного фактажу, вилученого із зв'язних текстів.

Вивчення функціонування дієслівних форм, зокрема й інфінітива, у середньонаддніпрянських говірках має тривалу історію. Спочатку дієслівні форми були ґрунтом для диференціації говорів української мови (М. Максимович, А. Кримський, К. Михальчук), згодом їх описували, аналізуючи окремі середньонаддніпрянські говірки і групи цих говірок (О. Дорошкевич, П. Гнедич, М. Йогансен, Б. Ткаченко, П. Бузук, В. Ващенко, П. Лисенко, А. Могила). Узагальнено цю інформацію представлено в посібниках із української діалектології та картографовано в Атласі української мови (АУМ). Однак і сьогодні відомості про функціонування, фонетичну структуру й поширення інфінітива в середньонаддніпрянському говорі залишаються дискусійними.

У праці К. Михальчука уперше використано матеріали, зібрані за „Програмою” І. Новицького (питання 44–59), де зокрема в чотирьох середньонаддніпрянських говірках (м. Піщана Золотоніського повіту Полтавської губернії, м. Корсунь, с. Дударі Канівського повіту Київської губернії, м. Біла Церква Васильківського повіту Київської губернії) засвідчено інфінітив на -ти переважно після приголосних: *ревти, гребти, берегти, пекти*, хоч після основи на голосний звук переважає форма на -ть: *пасинкувать, чарувать, горювать, плавать, ходить, робить*; зрідка -ти: *горювати* (м. Корсунь) [13, с. 580–584]. О. Дорошкевич в описі говірки с. Хоцьок (нині Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.) зафіксував інфінітив переважно на -ть: *буть, крикнуть, купувать*, крім форм, у яких останній звук основи приголосний: *верзти, берегти, пекти, дерти*, хоч зрідка

„чути форми, що не додержуються згаданого правила” [6, с. 119]. П. Гнедич засвідчив у говірках Роменського повіту інфінітив на -ть: *закусювають, сновигать, дригать, ремигать* [5, с. VIII–IX]. М. Йогансен, характеризуючи фонетичні риси говірки с. Шишак на Полтавщині, вказав на функціонування інфінітива із -ть, рідко -ти [9, с. 19]. П. Бузук, використавши наявні на той час свідчення, спробував розмежувати говірки Полтавщини щодо функціонування інфінітива, зокрема в говірках її північно-західної частини поширений інфінітив на -ть: *ка'зать, балакать, купить, купа'ция, див'иция* (Переяславський, Пирятинський, Прилуцький, Лохвицький, Лубенський повіти, а також у частині Хорольського, Кременчуцького, Миргородського; у Роменському відомі обидві форми, хоч форми на -ть переважають*, тоді як у південно-східній (на схід від річки Псла) – починає панувати інфінітив на -ти. У дієсловах з кінцевими приголосними основи [г, к] засвідчено форми на -гти, -кти [3, с. 191–192].

У другій половині XX ст. дослідники не тільки фіксували й описували дієслівні форми, але й використовували їх для внутрішньої діалектної диференціації окремих груп середньонаддніпрянських говірок. Зокрема В. Ващенко поділяв полтавські говірки на центральні, північні й західні, вирізняв у кожній із них відмінні дієслівні форми: у північних і західних полтавських говірках поширений інфінітив на -ть, тоді як у центральних (у радіусі 100–120 км навколо Полтави) переважає інфінітив на -ти, -т: *си'д'іти, си'д'іт, шу'кати, шу'кат*, а на -ть майже не виявляється [4, с. 408–411].

У 60-х роках XX ст. предметом діалектологічних студій стали й дієслівні форми окремих правобережних середньонаддніпрянських говірок: П. Лисенко та А. Могила розглянули дієслівні форми й особливості їхньої словозміни в говірках Середньої Черкащини. Зокрема, П. Лисенко спостеріг інфінітив переважно на -ть: *сл'ухат', робит', одв'ідуват', ка'зат', брит'*, зрідка -ти: *пе"ре"ли'вати, 'жити, ходити, л'овити*, а в говірці с. Байбузи (рідше с. Мошен) Черкаського р-ну ще й на -те: *гор'у'вате, пану'вате, зб'і'рате*. Важливо, що дослідник представив ізоглосу поширення форм інфінітива на -ти після основи дієслів на голосний на карті (західніше Білої Церкви – східніше Умані). Форми інфінітива на -ть переважають у дієсловах із постфіксом -ся, що має фонетичний вияв [ц':а] або [ц'а]: *вд'і'вац':а, ка'тац':а, но'сиц':а, запл'і'тац'а, 'порац'а, ди'виц'а*. Дієслова з основою на [г, к] зберігають ці звуки та мають афікс -ти: *пе"к'ти, бе"ре"г'ти, т'аг'ти, мог'ти* [11, с. 32, карта]. А. Могила також аналізував вищеназвані форми, але оскільки досліджував дієслівну словозміну в говірках північної й західної частин Черкащини, то відзначив чи переважання однієї з форм, чи їхній паралелізм: *будит' (-ти), гвозд'ить (ти), гн'із'дитис' (ся), уразит' (-ти), коло'тит' (-ти)*, але *ча'дит', кап'тит', мас'тит', горо'дит', к'расит', голо'сит', хо'дит', будит', соло'дит'*. Очевидно, дослідник не ставив за мету подати чітко поширення цих словоформ [12, с. 57–63].

* Збережено назви, подані П. Бузуком у статті.

У посібниках для вищої школи Ф. Жилка та С. Бевзенка також указано на функціонування в середньонаддніпрянських говірках інфінітива на -ти та -ть (т). Зокрема Ф. Т. Жилко зазначав, що в багатьох із них широко вживані форми інфінітива (після голосного основи) на -ти: *бути, ходити, казати*, а паралельно і форми на -т': *бут', ходит', казат'*, причому суфікс -т' переважає в північній смузії середньонаддніпрянських говірок, а в південній форми із суфіксами -т' // -ти функціонують паралельно. Крім цього, у частині середньонаддніпрянських говірок (не вказано, у якій – Г. М.) трапляється й суфікс -т [8, с. 168]. С. Бевзенко вказував на вживання інфінітивів на -т' і -ти з перевагою то першої, зокрема на Лівобережжі, то другої форми: *ходить' – ходити, бут' – бути* [Бевз, с. 236].

В АУМ (т. 1) 9 карт репрезентують особливості фонетичної та морфемної структури інфінітива, специфіку його наголошування [1, к. 13, 16, 68, 108, 135, 143, 159, 166, 179, 251], щоправда, на них подано переважно інфінітив на -ти (к. 135, 143, 159), що викликає сумнів. На жаль, спеціальної карти для розрізнення формантів -ти, -т' і -т цієї дієслівної форми немає.

Як бачимо, така узагальнена інформація не дає можливості чітко представити структуру та поширення інфінітива в середньонаддніпрянських говірках. Дослідники помічали відмінності щодо його функціонування в різних їхніх групах, проте досі ще не здійснено комплексного аналізу цих форм у всьому середньонаддніпрянському ареалі, не вирізнено специфіки інфінітива в різних зонах цього діалектного континууму за матеріалами зв'язних текстів, що й становить мету статті.

Підґрунтям дослідження стали діалектні тексти, записані в середньонаддніпрянських говірках упродовж 1993–2001 рр. і представлені у вигляді електронної фонотеки на компакт-дисках. Це дає змогу репрезентувати нову в сучасній діалектології методику вивчення дієслівних форм у зв'язному діалектному мовленні. Зважаючи на зональність середньонаддніпрянського діалекту: за матеріалами фонетики й фонології виокремлено *центральну* й *периферійні* зони – *північну, західну, східну* й *південну* [10, с. 250–253, к. 31], використовуємо тексти, що репрезентують говірки різного типу.

Аналіз діалектних текстів показує, що дієслово становить центр морфологічної системи досліджуваного говору, зокрема у зв'язному тексті, де в середньому понад 4 тисячі слів, налічуємо близько 700 дієслівних форм, серед яких найбільше дієвідмінюваних, трапляються відмінювані, переважно дієприкметники пасивного стану, та з незмінюваних – інфінітив і зрідка дієприслівник, форми на -но, -то.

Матеріали зв'язних текстів заперечують поширену в підручниках і посібниках думку про функціонування в середньонаддніпрянських говірках інфінітива на -ти та -ть з перевагою то першої, то другої форм, оскільки їх оформлення відмінне для різних зон цього діалектного континууму.

Особливості структури інфінітива в північній і центральній зонах середньонаддніпрянських говірок подаємо в таблицях 1, 2.

Таблиця 1

Суфікси інфінітива в північних середньонаддніпрянських говірках

Суфікс інфінітива	Мк	Гр	Ш	Хц	Тр	Бр
-ть	33	21	73	28	17	13
-ти	1	—	7	10	6	4

Таблиця 2

Суфікси інфінітива в центральних середньонаддніпрянських говірках

Суфікс інфінітива	См	Х	БП	Ст	Бз	Грб	Пщ	Кр	Ч	Лп
-ть	10	22	25	19	32	37	69	21	14	11
-ти	2	5	6	5	4	11	16	5	2	5

Як засвідчують таблиці 1, 2, у північних і центральних середньонаддніпрянських говірках переважає інфінітив із формотворчим суфіксом -ть: *ви|прат', па|лит', гу|л'ат', на|мо|тат', па|рит', ви|брат', в|йа|зат', мо|л'о|тит', на|скл'а|дат', од:и|хат', во|л'о|чит', ви|мочит', ви|сушит', по|т'і|пат', чи|сат';* *почи|нат'* (Бр), *про|чи|тат', од|бу|ват', д|бат', во|н'ат', хо|дит', ро|бит'* (Тр), *с|ми|кат', по|т'ка|т', по|б'і|л'ит', зо|л'ит', у|тру|сит', на|д'іт', жи|т', на|кру|тит', прат', на|ру|бат', на|ко|л'от', ша|тку|ват'* (Хц), *уста|ват', од:а|ват', за|р'ізат', р'ізат', по|ка|ла|бо|шит', пе"ре"й|ж'і|тат', до|жи|дат', ка|зат', т|ре|бу|ват', ди|р'жа|т', да|т'* (Ш), *роз|ко|ло|тит', до|ба|вит', с'і|йат', кру|тит', ни^за|л'о|пу|ват', прат'* (Гр), *з|ро|бит', прат', на|си|пат', роз|б'і|рат', бо|м|бит', по|с'і|йат', ка|зат'* (См), *по|т'і|пат', в|йа|зат', с|ва|тат', сп'і|ват', с'і|дат', роз|лит', за|бит', в'і|шат', за|ч'і|пат', го|й|дат', спат', оди|прат', по|на|ми|л'у|ват', по|в|ки|дат', на|г'р'іт' на|мо|тат'* (Пщ), *про|кор|мит', ска|зат', жи|т', по|ста|вит', в|чи|ти|ел'у|ват', ро|бит', з|ро|бит', по|сте"л'ит', за|сте"л'ит', си|пат', при|й|мат', при|ду|мат', за|б'і|рат', ка|зат', мн'ат', ку|пит', хо|т'іт', пе"ри|са|ди|т'* (БП), *су|шит', об|хо|дит', ви|пла|тит', го|ду|ват', ви|си|лат', до|жи|ват', по|ма|зат', б|ри|з|кат', ло|вит', ви|са|ди|т', по|ло|т', ко|пат' та ін.* (Грб); *ро|бит', по|ло|т', ко|л'а|ду|ват', у|хва|тит', ви|ти|рат', про|ц'і|жу|ват', о|р'ат', вз'ат', ви|ро|бл'ат', ва|рит', ша|тку|ват', гу|л'ат', св'а|тит', об'і|дат', са|до|ви|т'* (Ст). Це ілюструють і мікротексти: *Оце йїх (конопл'і) ви|брат' / то|д'і ви|мочит' / то|д'і ви|сушит' / то|д'і по|т'і|пат' / то|д'і по|мн'ат' / а то|д'і по|п'ра|сти / а то|д'і аж тка|т' //* (Крж), *З'і|мойу по|т'ка|т' / по|б'і|л'ит' / да зо|л'ит' / у ж|л'укт'і йо|го т|ре|ба о|те по|л'от'но / да у|тру|сит' / по|пи|л'ом / шо о|то з |печи / да йо|го по|прат' / а то|д'і об|ратно зо|л'ит' /* (Хц), *ви|йи|л'и ми / ка|жу / ку|л'и|ки кру|тит' / а йа йїх кру|ти|в // а йа ка|жу / то йа на|вчу ти|бе / а-а / во|на ми|не |буде в|чит' / ку|л'и|ки кру|тит' / |буду / ка|жу / в|чит' / ди|ви|с' / ка|жу / шо йа |буду ро|бит' /* (Гр); *а в'ін то|го |д'і|да п'і|шов гу|кат' / ка|же шо / хо|д'і|мо / |д'і|ду / ро|йа ло|ви|т' //*; *та о|копи в |Кан'ів за|бра|ли ко|пат'; то |л'уди по|со|били |на|че ма|зат'* (Грб). В інфінітивах

із постфіксом -ся відбувається обопільна асиміляція за способом творення, унаслідок чого маємо звукосполуку [ц'а]: *ди|виц':а, уд'а|гац':а* (Пщ), *в'чиц':а* (БП), *спи|тац':а, оста|вац':а* (Грб), *взу|вац':а* (Ст). Формант -ти в говірках північної й центральної зон середньонаддніпрянського діалекту може бути лише в дієсловах, де кінцевий звук основи приголосний: *йїсти* (Бр), *прине"с|ти* (Тр), *вис|ти, нап'р'асту* (Хц), *л'аг|ти, прий|ти, п'їти, на|йїстис'а* (Ш); *по|терти, йїсти* (Пщ), *п'р'асту* (Мк), *йїсти, їти* (БП), *йїсти, п'їд|ти, у|мерти, жит', б'їг|ти, по|йїсти, пове"с|ти* (Грб), *пек|ти, с'їкти, по|йїсти, пас|ти, йїсти* (Ст).

Особливу увагу звертаємо на говірку с. Байбузи Черкаського р-ну Черкаської обл., де, за спостереженнями П. Лисенка, переважають форми інфінітива із формантами -т', проте зрідка можливі й на -ти й навіть -те (це говірка, де мовці субституують звуки [е] та [и] – Г. М.). У зв'язному тексті засвідчено форми інфінітива на -т' після основи на голосний звук: *ска|зат', жит', бит', шит', робит', соб'їрат', прат', садовит', с'атит', кал'адуват', зби|ват', мазат', вд'а|гац':а, па|дат', с'ватат'* та на -ти після основи на приголосний: *напек|ти, йїсти*. Фіксуємо тільки одну форму із афіксом -ти після голосного (*робити*) у мовця, що не є корінним жителем цього села (сім'я мешкала в Маньківському р-ну Черкащини (східноподільська говірка), у шість років після смерті матері, уродженки Звенигородського р-ну, батько перевіз дітей у своє рідне село Байбузи).

У більшості говірок південної та східної зон середньонаддніпрянського діалекту також засвідчено переважне вживання інфінітива на -ть, проте можливі й форми на -ти, зокрема в західній частині південних середньонаддніпрянських говірок та східних поблизу Псла (див. таблиці 3, 4).

Таблиця 3

Суфікси інфінітива в південних середньонаддніпрянських говірках

Суфікс інфінітива	Пнч	Дбр	НВ	Сб	Бл	ТБ
-ть	21	15	14	22	35	9
-ти	12	8	5	8	7	4

У південних середньонаддніпрянських говірках форми інфінітива з -ти здебільшого поширені лише в дієсловах з основою на приголосний, як і в північних і центральних говірках: *ро|бит', виши|ват', бач'ит', ткат', мазат', дир|жат', ставит', нали|ват', нако|лот', заб|рат', т'їкат', кри|ч'ат'*, але *йїсти, пик|ти, спик|ти, йти, з'йїсти, кла|сти, плис|ти* (Пнч); *вз'ат', купит', св'атит', знат', варит', але прий|ти, йїсти, нести, до|нести* (Дбр), *зор|ват', уз'ат', на|д'їт', купит', с'їят', ко|сит', заробит', на|сипат', св'атит', садит', гул'ат', засп'їват', от|казувац':а* та *йїсти, гре"б|ти, спе"к|ти* (Сб); *году|ват', моло|тит', зробит', спат', на|чистит', на|лит', со|лит', мит', шатку|ват', да|ват', зробит'* та *їти, с'їкти, терти, укр|асту, п'р'асту* (НВ); *мо|чит', прат', садит', ска|зат', приго|товит', вгор|тат', хрис|тит' і йїсти, йти, п'р'асту* (ТБ). У тексті: *он же в мене там л'їжка здорова йе / шо йак*

варит' / *шоб м'їш'ат'* / *можна нейу* // (Бл); *чирип'їана ма'к'їтурка* / *та шо зами'нат'* / *чи там пшо'но* / *чи на мли'нец'* // (НВ); *Це йак куді йти* / *шоб ди'тину вгор'тат'* (ТБ) та ін. У кількох говірках може бути інфінітив з афіксом -т' та -ти після приголосних і голосних: *нази'ват'*, *св'а'тит'*, *мазат'*, *дихат'*, *брат'*, *виростит'*, *чистит'*, *зварит'*, *робит'*, *гул'ат'*, *дут'*, *гнут'*, *тир'п'їт'*, *пол'от'*, *са'пат'*, *бри'хат'*, *варит'*, *м'їш'ат'* та *бач'їти*, *їїсти*, *скубти*, *пик'їти* (Бл), *робит'*, *с'їят'*, *вчит'* та *гул'ати*, *кинути*, *са'пати*, *с'їсти* (Кл). У говірках південної зони відмінні фонетичні структури інфінітива з постфіксом -ся за наявності / відсутності дегемінації у звукосполучі [ц':]: *от'казувац':а* (Сб); *наро'биц':а* (НВ), *вкри'вац':а* (Бл), *приго'товиц':а* (ТБ), *вкри'вац'а*, *р'вац'а* (Дбр), *в'чиц'а* (Кл), *посте'лиц'а* (Пнч). Як відомо, подовження відсутнє в багатьох говорах південно-західного наріччя, зокрема й подільському діалекті. Відзначимо також, що в південній зоні, говірки якої ми кваліфікуємо як мішані на середньонаддніпрянській основі та мішано-перехідні, наявні й інші риси подільського діалекту (помірне „укання”, протеза [г] в окремих словах, зрідка ствердіння [р], суфікс -ан- у пасивних дієприкметниках тощо).

Говірки східної зони належать до мішаного типу на середньонаддніпрянській основі. Їх виокремлюють власне зональні ізоглоси, які перетинають досліджувану територію по горизонталі, маючи спрямування з півдня на північ, і по вертикалі в напрямку із заходу на схід. Очевидно, що ізоглоси першого типу репрезентують поширення особливостей південно-західної локалізації з південного заходу, що засвідчують мікроареали цих явищ у правобережних південних говірках [10, к. 55]. Таке поширення підтверджує думку Ф. Жилка, який вважав, що дозаселення на правобережжі Середньої Наддніпрянщини відбувалося головним чином із заходу до басейну р. Гнилий Тікич та на південь від басейну р. Тясмин, а на Лівобережжі по басейну р. Орелі, переважно на північ від неї, р. Псла та в басейні р. Ворскли і далі на схід [7, 76]. Ізоглоси другого напрямку свідчать про відмежування східних говірок мішаного типу від лівобережних наддніпрянських. Здебільшого інфінітив у говірках, розташованих між Сулою і Псом, має афікс -т' після основи на голосний та -ти після основи на приголосний, як і в інших середньонаддніпрянських говірках, однак у кількох говірках поблизу Псла фіксуємо переважно формант -ти (див. табл. 4).

Таблиця 4

Суфікси інфінітива в східних середньонаддніпрянських говірках

Суфікс інфінітива	Уст	Трб	ВК	Нв	О	Мнж	Фд
-ть	14	15	15	8	3	2	—
-ти	3	3	8	4	24	44	18

У текстах із більшості північно-західних говірок цієї зони інфінітив має таке ж оформлення, як і говірках центральної та північної зон: *п'л'акат'*,

ткат', с'микат', робит', вз'ат', курит', йїхат', св'атит', са'дит', за'р'ізат', мо'ч'ит' та па'сти, йти, в'їісти, напик'ти, йїсти, п'р'асти (ВК), сц'ї'дит', ва'рит', рос'казуват', р'ізат', уч'и'нит', роз'водит', завда'ват', і'ж:арит', стано'вит' та йїсти, розвис'ти, спик'ти, п'р'асти (Трб); са'дит', об'їл'овуват', т'їкат', вис'какуват', шатку'ват' та і'ти, йїсти, п'р'асти (Нв); пом'їстиц':а, спат', об'їдат', робит', са'дит', ва'рит', с'а'тит' та с'їсти, йїсти (Уст). У тексті: бо його ж треба **мо'ч'ит'** / **п'р'асти** / то'д'ї йак **вимочиц':а** / треба **т'їпат'** і **п'р'асти** шч'е ж на пол'от'но // (ВК); і в'їазка сол'оми л'їжит' на'утро **то'пит'** / у п'їч'ї **йїсти ва'рит'** / ото так ми жил'и раніше // (Трб); да'вай / Гал'у / **т'їкат'** / ми да'вай **вис'какуват'** // (Нв); все з та'ких жи ж хутор'ів ви'зут' **с'а'тит'** / так п'їд'їд' було повно / ба'гато та'кого лудей / при'воз'ат' **с'а'тит'** було (Уст). У дієсловах із постфіксом -ся подовження збережене: **вимочиц':а** (Уст), **пом'їстиц':а** (ВК).

У говірках південно-східної частини східної зони середньонаддніпрянського діалектного континууму (поблизу р. Псла) фіксуємо перевагу інфінітива на -ти, зрідка -т': **йїздити, відч'їпати, показати, виїшити, виїшувати, п'рати, си'д'їти, розпа'л'ити, кол'их'нути, вз'ати, спати, ва'рити, р'ізати, шатку'вати, виз'ти, конч'ити, жати, зако'тити, збир'їгати, їжити, заси'пати, виби'рати, ка'пати, затк'нути, помол'отити, одро'бити, замис'ти, скла'сти, сховати, пири'в'їяти, обсл'ужити, сто'їяти, вир'їшити, переда'ти** (Мнж); **куп'л'ати, впа'сти, ставити, справ'л'ати, рос'казувати, т'кати, засти'л'ати, їжити, ва'рити, по'терти, але соби'рат', ви'орат'** (О); **ка'зати, ходити, спати, йїсти, ви'носити, до'сушувати, т'кати, куп'л'ати, го'в'їти, мо'чити, п'рати, шити** (Фд). У тексті: йа ни з'най'у / йак най'правил'н'їшч'е / чи **с'їкти** / чи **квасити** / так **квасити** / ну **с'їкти** / йе ж тре йїї **пос'їкти** / а то'д'ї **квасити** / **пирити** **прати** і у **д'їжку** / а **шатку'вати** / це то'же **р'ізати** на шатк'їв'ни'цу / а **с'їкти** **можим** у **д'їжку** / (О); і кол'и ди'тина прос'нул'ас'а / **вз'ати** за моту'зок / йа'кий прив'їазаний до кол'иски і **кол'их'нути** / ни вста'вай'учи //; во'на по'вин:а со'б'ї **виїшувати** руш'ники / і то'д'ї мо'да бу'л'а та'ка / хл'опиц' со'б'ї по'винин **ком'їр' со'б'ї виїшити** і ма'ни'шк'у / **ком'їр' і ма'ни'шк'у** / (Мнж) тощо. Безсумнівно, що ці говірки мають виразну південно-західну діалектну основу, що виявляється й у інших дієслівних формах (твердість [т] у закінченнях дієслів 3 ос. одн. та мн. тепер. та майб. часів: **ход'ат, вибирут, жнут**) та на інших рівнях їхніх мікросистем (зміна наголосу: **нис'ти** – **нести, с'їкти** – **с'їкти, виз'ти** – **везти**; повне чи часткове руйнування опозиції /y/ : /o/ → /y/ : /y¹/, [y⁰], [y^o]: **о'д'ї'ялом, то'д'ї, кро'ват'ї, во'ї'ну**, закінчення -їм, -їх у дав.-місц. в. мн. іменників: **кон'їм, луд'їм, на'кон'їх, на'луд'їх** та ін.)

У говірках західної зони середньонаддніпрянського діалекту також помітні відмінності щодо функціонування інфінітива з -т' та -ти (див. табл. 5).

Таблиця 5

Суфікси інфінітива в західних середньонаддніпрянських говірках

Суфікс інфінітива	Трч	Кр	Ів	КК	СХ	Вл
-ть	33	—	—	4	21	16
-ти	19	48	59	81	20	4

У північній і південно-західній частині цих говірок можливі обидві форми, що є свідченням тривалої міждіалектної взаємодії говірок із середньо наддніпрянською та подільською діалектними основами. Так, у говірці с. Торчиця Ставищанського р-ну Київської обл. із 52 засвідчених форм інфінітива 33 мають афікс -ть і 19 -ти: *ва|рит', вста|ват', скла|дат', загр'і|бат', ка|зат', ро|бит', рож|чин'ат', з|варит', моло|тит', ку|пит', витру|сит', жит' / то т|реба ж ро|бит' та ва|рити, нам'і|рати, с'і|кти, шатку|вати, с|ватати, куп'л'ати, викуп'л'ати, повми|вати, войу|вати, ро|бити*; у говірці с. Скалевські Хутори Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. відповідно 21 і 20: *спат', брат', напал'ит', у|з'ат', у|кинут' та в|нести, наби|рати, ко|сити, ска|зати, с|н'ідати, і|з:істи, нал'и|вати, ко|пати, са|дити, про|йти* тощо. Однак у говірці с. Вільшанка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. засвідчено здебільшого інфінітив на -т': *казат', ни|чут', по|йїхат', ро|бит', но|сит', до|йїт', хо|дит', жит', ска|зат', пока|зат',* формант -ти функціонує переважно після основи на приголосний *йїсти, помо|гти, хоч |бити*. Лише в крайніх говірках західної зони середньонаддніпрянського діалектного континууму фіксуємо перевагу інфінітива на -ти: *ви|готовл'ати, ви|копати, вивиз'ати, пи|ре|чистити, ска|зати, ро|бити, вби|рати, посту|пити, поз'і|хати, по|д'ітис'а, |бути, зго|рати, забри|хати, |дати, са|дити, г|нути* та ін. (Ів); *хо|дити, йїсти, шу|кати, йти, з'і|брати, з|бити, кри|чати, ро|бити, до|йїти, про|сити, кру|тити, ку|патис'а, с|ватати, зрідка спат', ку|патис' (КК); чухатис', ро|бити, д'і|вувати, хо|дити, послу|хати, танц'увати, в|м'іти, в'і|д:ихнути, ко|пати, но|сити, |чистити, в|з'ати, в|д'ітис', подару|вати, зва|рити, потовк'ти, хва|тати, |пасти* та ін. (Кр). У тексті: *ни бу|ло / шо йїсти / ни бу|ло в |чому хо|дити / але" так ми й |виросли // (КК); в'ін м'і|г в'і|кно зро|бити / д|вер'і / вику|вати то|б'і / шо |хочиш; там каба|ки вже ст'а|гувати / там бура|ки р|вати / то|д'і куку|рузу ло|мити / (Шк)*. Загалом говірки західної зони кваліфікуємо як перехідні середньонаддніпрянсько-подільського типу та східноподільські, оскільки в останніх помітний системний вияв явищ південно-західної локалізації.

Отже, типовим для середньонаддніпрянських говірок є функціонування інфінітива із формантом -ть, якщо основа закінчується на голосний звук, та -ти після основи на приголосний, тоді як у частині перехідних говірок його західної, південної та східної периферії можливі форми інфінітива на -ти та -ть або переважає афікс -ти. Відзначимо, що в цих говірках наявні й інші морфологічні риси південно-західної локалізації, зокрема функціонування дієвідмінюваних дієслівних форм із твердим [т] у закінченнях 3 особи однини та множини. Докладний аналіз інших дієслівних форм становить перспективу подальших студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови. – В 3-х т. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1984.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 244 с.

3. Бузук П. Діалектологічний нарис Полтавщини / П. Бузук // Український діалектологічний збірник [ред. О. Н. Синявський, А. Ю. Кримський]. – Кн. 2. – К. : УАН, 1929. – С. 159–197.
4. Ващенко В. С. Полтавські говори / В. С. Ващенко. – Харків : Вид-во ХДУ, 1957. – С. 408–413.
5. Гнедыч П. Материалы по народной словесности Полтавской губернии Роменский уезд / П. Гнедыч. – Вып. 1. – Полтава, 1915. – С. IV–X.
6. Дорошкевич О. Сторінка для характеристики говірки с. Хоцьок Переяславського повіту на Полтавщині / О. Дорошкевич // Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука. – К. : Вид-во укр. наук. тов-ва, 1915. – С. 113–114.
7. Жилко Ф. Т. Деякі питання класифікації говорів української мови у світлі даних лінгвістичної географії / Ф. Т. Жилко // Філологічний збірник. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 73–95.
8. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Радянська школа, 1955. – 315 с., карта.
9. Йогансен М. Фонетичні етюди. Замітки з нагоди фонетики м. Шишак на Полтавщині у зв'язку з літературною вимовою / М. Йогансен // Наукові записки Харківської науково-дослідної кафедри мовознавства. – К. : Держ. вид-во України, 1927. – С. 19–55.
10. Мартинова Г. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика : монографія / Г. Мартинова. – Черкаси : Тясмин, 2003. – 365 с.
11. Лисенко П. С. Деякі морфологічні особливості говірок правобережних (середніх) районів Черкащини / П. С. Лисенко // Середньонадніпрянські говори : збірник статей. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 22–43.
12. Могила А. П. Словозміна в говірках середньої Черкащини / А. П. Могила // Середньонадніпрянські говори : Збірник статей. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 44–64.
13. Новицкий И. П. Программа для указания особенностей мѣстных народных говоровъ в Южной Россіи, по пунктамъ которой записаны помѣщаемые ниже матеріалы / И. П. Новицкий // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край. – Т. 7. – Спб, 1872. – С. 527–537, 580–581.

Умовні позначення говірок

БП – Бране Поле, См – Семигори, Х – Хохітва Богуславського р-ну, Гр – Грушів, Ш – Шандра Миронівського р-ну, Мк – Макіївка Білоцерківського р-ну, Трч – Торчиця Ставищанського р-ну, Хц – Хоцьки Переяслав-Хмельницького р-ну **Київської обл.**; Бз – Байбузи Черкаського р-ну, Грб – Горобіївка Канівського р-ну, Ів – Іваньки Маньківського р-ну, КК – Криві Коліна Тальнівського р-ну, Кр – Крутьки Чорнобаївського р-ну, Ст – Старосілля Городищенського р-ну, Пщ – Піщане Золотоніського р-ну, Сб – Суботів Чигиринського р-ну, Шк – Шукайвода Христинівського р-ну **Черкаської обл.**; Бр – Березоточа, Тр – Тарандинці Лубенського р-ну, ВК – Великі Кринки, Мжл – Манжелія, Лп – Липове, Фд – Федорівка Глобинського р-ну, Крж – Крижанівка, Нв – Новачиха, Трб – Трубайці Хорольського р-ну, Бл – Білецьківка, О – Омельник Кременчуцького р-ну, Уст – Семенівського р-ну, Ч – Оржицького р-ну **Полтавської обл.**, НВ – Нижчі Верещаки Олександрійського р-ну, Дбр – Дібрівка, Пн – Панчеве Новомиргородського р-ну, Кл – Калинівка, Рж – Ржева Новоархангельського р-ну, ТБ – Талова Балка Світловодського р-ну **Кіровоградської обл.**

Ganna Martynova

Infinitive in the mid-upper-Dnieper dialects

Functioning of the infinitive in the mid-upper-Dnieper dialects is viewed, forming affixes and their spreading in different areas of this dialect continuum are defined.

Key words: verb, infinitive, mid-upper-Dnieper dialect, dialectic differentiation, zones.